

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ข้อมูลปัจจัยทางสังคมที่กระทบต่อสุขภาพ

โดย นพ.พินิจ ฟ้าอำนวยผล

กันยายน 2549

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

## บทสรุปผู้บริหาร

การศึกษาข้อมูลปัจจัยทางสังคมที่กระทบต่อสุขภาพ เป็นการศึกษาทบทวนและวิเคราะห์สถานการณ์ด้านสุขภาพที่ได้รับผลกระทบจากปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคม จากข้อมูลทุติยภูมิที่มีอยู่ โดยแบ่งปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมออกเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมระดับพื้นที่ และปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมระดับครัวเรือน โดยผลการศึกษที่สำคัญมีดังต่อไปนี้

1. ดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจสังคมระดับพื้นที่ มักจะใช้เป็นดัชนีรวม (composite index) ซึ่งประกอบด้วยหลายดัชนีชี้วัดย่อยมาประกอบกัน จากข้อมูลสำมะโนประชากรสามารถนำดัชนีชี้วัดบางอย่างที่สัมพันธ์กันมากมาใช้เป็นดัชนีชี้วัดรวมได้ โดยสามารถใช้เป็นตัวแทนข้อมูลรายได้เฉลี่ยของพื้นที่ได้ และสามารถลงลึกได้ถึงอย่างน้อยในระดับอำเภอ
2. ดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจสังคมระดับครัวเรือน มักจะใช้ข้อมูลรายได้ของครัวเรือน ซึ่งอาจจะแบ่งเป็นช่วงชั้นของรายได้ หรือแบ่งโดยเรียงลำดับรายได้แล้วแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มเท่าๆกัน (quintile) หรือใช้ดัชนีสินทรัพย์ของครัวเรือน (asset index) มาทดแทน ซึ่งสามารถใช้แทนได้ในระดับหนึ่ง ในต่างประเทศมีการใช้ลักษณะอาชีพ เป็นตัวแปรในการแบ่งชนชั้นทางสังคม (social class)
3. ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจสังคมของพื้นที่ในระดับอำเภอ กับอัตราตายรายสาเหตุ พบว่ามีลักษณะความสัมพันธ์แตกต่างกัน 5 แบบ ได้แก่  
แบบที่ 1 การตายสูงสุดในพื้นที่ที่มีภาวะเศรษฐกิจปานกลางค่อนข้างดี ได้แก่ การตายรวมทุกสาเหตุ การตายจากอุบัติเหตุจราจร และการฆ่าตัวตาย  
แบบที่ 2 การตายเพิ่มขึ้นจากพื้นที่ที่มีภาวะเศรษฐกิจไม่ดี ไปจนถึงดีที่สุด ได้แก่ การตายจากโรคเอดส์ โรคหัวใจขาดเลือด โรคหลอดเลือดสมอง และถุงลมโป่งพอง  
แบบที่ 3 การตายสูงสุดในพื้นที่ที่มีภาวะเศรษฐกิจสังคมไม่ดี ได้แก่ การตายจากมะเร็งตับ  
แบบที่ 4 การตายสูงในพื้นที่ที่มีภาวะเศรษฐกิจดีและไม่ดี (J-shape หรือ U-shape) ได้แก่ การตายจากเบาหวาน มะเร็งปอด และวัณโรค  
แบบที่ 5 ไม่มีความแตกต่างของการตายระหว่างพื้นที่ที่มีเศรษฐกิจสังคมต่างกัน ได้แก่ การตายจากมะเร็งเม็ดเลือดขาว ไตวาย และจมน้ำ
4. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของพื้นที่ มีความสัมพันธ์กับปัจจัยเสี่ยงทางสุขภาพ และภาวะทุพโภชนาการ โดยพื้นที่ที่มีเศรษฐกิจไม่ดีมักจะมีภาวะขาดสารอาหารในเด็กมากกว่าพื้นที่ที่มีเศรษฐกิจดี ในขณะที่พื้นที่ที่มีเศรษฐกิจดี มีปัญหาปัจจัยเสี่ยงของโรคเรื้อรัง ได้แก่ โคล레스เตอรอลสูงและความดันโลหิตสูง
5. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน สัมพันธ์กับโอกาสทางการศึกษา โดยครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจไม่ดีมีจำนวนปีที่เรียนต่ำกว่าครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดีถึง 2 เท่าในเพศชาย และ 3 เท่าในเพศหญิง

6. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน สัมพันธ์กับภาวะทุพพลภาพและการเจ็บป่วยโดยทั่วไป โดยครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจไม่ดี มีภาวะทุพพลภาพของผู้สูงอายุสูงกว่าครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดี และมีการรายงานว่าตนเองเจ็บป่วยบ่อยครั้งกว่าครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดี
7. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน สัมพันธ์กับการเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรัง โดยครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจไม่ดี มีภาวะโลหิตจาง และโรคถุงลมโป่งพองมากกว่าครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดี สำหรับโรคเบาหวานและความดันโลหิตสูง พบมากทั้งในครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดีและไม่ดี (U-shape)
8. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน สัมพันธ์กับปัจจัยเสี่ยง โดยครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจไม่ดี มีพฤติกรรมการสูบบุหรี่มากกว่าครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดี ในขณะที่ครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดี มีปัญหาโคเลสเตอรอลสูง และภาวะอ้วน มากกว่าครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจไม่ดี
9. ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน สัมพันธ์กับโอกาสในการใช้บริการสุขภาพ โดยครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจดี มีโอกาสใช้บริการโรงพยาบาลทั่วไปและโรงพยาบาลเอกชนมากกว่าครัวเรือนที่มีเศรษฐกิจไม่ดี ทั้งผู้ป่วยนอกและผู้ป่วยใน
10. ฐานข้อมูลที่มีอยู่ทั้งจากสำมะโนประชากร การสำรวจทางเศรษฐกิจสังคมและทางสุขภาพ และฐานข้อมูลทางสุขภาพ ได้แก่ ข้อมูลการตาย ข้อมูลการเฝ้าระวังโรค ทะเบียนโรคเรื้อรัง และฐานข้อมูลผู้ป่วยใน สามารถนำมาใช้วิเคราะห์ปัจจัยทางสังคมที่กำหนดสุขภาพได้ในระดับหนึ่ง แต่ควรจะมีการปรับปรุงและพัฒนา ได้แก่ การเพิ่มเลขประจำตัวประชาชนในการสำมะโน การสำรวจต่างๆ และฐานข้อมูลสุขภาพ การเพิ่มที่อยู่ถึงระดับอำเภอในฐานข้อมูลสุขภาพ การพัฒนาดัชนีชี้วัดเศรษฐกิจสังคมระดับพื้นที่ การเพิ่มข้อมูลเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนในการสำรวจ และในฐานข้อมูลสุขภาพการพัฒนามาตรฐานการให้รหัสอาชีพ การศึกษา และการแบ่งกลุ่มรายได้ รวมทั้งการจัดการให้ข้อมูลเข้าถึงได้ และมีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ

สรุป ปัจจัยทางสังคมที่กำหนดสุขภาพ หากวิเคราะห์จากฐานข้อมูลที่มีอยู่ จะได้ลักษณะความสัมพันธ์ที่หลากหลาย ทั้งจากปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมระดับพื้นที่ และระดับครัวเรือน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภาวะทางสุขภาพที่ใช้วิเคราะห์ และข้อจำกัดของฐานข้อมูลที่ใช้ ซึ่งควรมีการพัฒนาและศึกษาวิจัยเพิ่มเติม รวมทั้งควรมีการติดตามความสัมพันธ์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง

## บทคัดย่อ

ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจมีผลกระทบต่อสุขภาพได้ โดยผ่านกลไกการเกิดโรคและการบาดเจ็บ ได้แก่ การส่งผลกระทบต่อพฤติกรรม ปัจจัยเสี่ยงของการเกิดโรค และส่งผลกระทบต่อผลลัพธ์จากโรคและการบาดเจ็บผ่านโอกาสในการได้รับบริการสุขภาพ โดยปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมทั้งในระดับพื้นที่และระดับบุคคลครัวเรือนล้วนส่งผลร่วมกันต่อสุขภาพ การศึกษานี้ เป็นการศึกษาทบทวนแนวคิดและหลักฐานการศึกษาวิจัยปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมที่กระทบต่อสุขภาพ ผ่านดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจระดับพื้นที่และระดับครัวเรือน โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับสถานะสุขภาพและการได้รับบริการสุขภาพ จากฐานข้อมูลที่มีอยู่ ได้แก่ ข้อมูลสำมะโนประชากร ข้อมูลการสำรวจ และฐานข้อมูลสุขภาพ

ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของพื้นที่ สามารถใช้ดัชนีชี้วัดที่ได้จากข้อมูลสำมะโนประชากร โดยพัฒนาเป็นดัชนีชี้วัดรวม (composite index) จากดัชนีชี้วัดย่อย 5 ตัว ซึ่งสามารถใช้แทนข้อมูลรายได้เฉลี่ยของประชากรในระดับอำเภอได้ จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับอัตราตายรายสาเหตุของอำเภอ พบความสัมพันธ์ใน 5 รูปแบบ โดยบางสาเหตุการตายมีอัตราตายสูงในพื้นที่ยากจน ได้แก่ โรคมะเร็งตับ ในขณะที่บางสาเหตุการตายพบมากในพื้นที่ร่ำรวย เช่น โรคหัวใจขาดเลือด โรคหลอดเลือดสมอง โรคเอดส์ และบางสาเหตุการตาย ไม่แตกต่างกันระหว่างพื้นที่ยากจนกับร่ำรวย ในขณะที่ภาวะทุพโภชนาการพบมากในพื้นที่ยากจน แต่ปัจจัยเสี่ยงต่อโรคเรื้อรัง เช่น ภาวะโคเลสเตอรอลสูง และความดันโลหิตสูง พบในพื้นที่ร่ำรวย สำหรับปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนนั้น ครัวเรือนที่ยากจน มักจะมีโอกาสทางการศึกษาที่ต่ำกว่าครัวเรือนที่ร่ำรวย มีการรายงานว่าตนเองเจ็บป่วยบ่อยครั้งกว่า มีภาวะทุพพลภาพในผู้สูงอายุที่มากกว่า มีภาวะโลหิตจาง การป่วยด้วยโรคถุงลมโป่งพอง รวมทั้งการสูบบุหรี่ที่มากกว่าครัวเรือนที่ร่ำรวย นอกจากนี้ยังมีโอกาสในการใช้บริการโรงพยาบาลขนาดใหญ่ เช่น โรงพยาบาลทั่วไป และโรงพยาบาลเอกชนที่น้อยกว่า ในขณะที่ครัวเรือนที่ร่ำรวย มีปัจจัยเสี่ยงต่อโรคเรื้อรัง เช่น ภาวะโคเลสเตอรอลสูง และภาวะอ้วนที่มากกว่าครัวเรือนที่ยากจน

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคม มีผลกระทบต่อสุขภาพและการใช้บริการสุขภาพในลักษณะที่หลากหลาย โดยเฉพาะการเจ็บป่วยจากโรค ซึ่งมักจะมีปัจจัยเสี่ยงของการเกิดโรคที่แตกต่างกันอย่างไรก็ดี ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมทั้งในระดับครัวเรือน และระดับพื้นที่ ยังคงมีผลต่อปัจจัยเสี่ยงทางสุขภาพและโรคที่เกี่ยวข้อง ภาวะทางโภชนาการ การเจ็บป่วยทั่วไป ภาวะทุพพลภาพ โอกาสทางการศึกษา และการเข้าถึงบริการสุขภาพ ซึ่งควรจะมีการศึกษาและติดตามอย่างต่อเนื่อง เพื่อลดช่องว่างระหว่างพื้นที่และระหว่างกลุ่มของครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมที่แตกต่างกันลง